

När och varför ändrade Löta säteri i Björnlunda socken namn till Jakobsberg?

Michael Lundholm

Genealogiska Föreningen

Publicerad 11 juni 2024

Olika teorier har framförts i litteraturen kring när och varför Löta säteri i Björnlunda socken, Daga härad, kom att byta namn till Jakobsberg. En teori är att det uppkallades efter säterigrundarens avlidne make, Jakob Skytte (död 1653), en annan att Jakob Wattrang, som förvärvade säteriet 1676, uppkallade det efter sig själv, och en tredje att det uppkallades efter honom efter hans död 1698. I föreliggande artikel visas att säteriet kallades *Löta* ännu när Jakob Wattrang köpte det 1676, men att det benämndes *Jakobsberg* första gången 1690 medan Jakob Wattrang ännu levde. En alternativ förklaring till namnet föreslås istället: att Jakob Wattrang uppkallade säteriet efter sin första hustru, *Jakobina Lohe*, som avled strax efter att säteriet förvärvats 1676, eller möjligen efter både sig själv och henne. Namnen *Löta* och *Jakobsberg* användes omväxlande i det kamerala materialet till 1718, varefter det ganska konsekvent benämndes *Jakobsberg*.

Jakobsberg säteri, söder om Haversjön i Björnlunda socken i Daga härad var ett av många säterier som etablerades i socknen under 1600-talet. Se bilden. Ett säteri var då en frälsegård ägd av adeln, men med särskilda privilegier och skattenedsättningar som gick utöver de som adelns vanliga frälsegårdar fick. Säteriägaren behövde, utöver de skattelättnader det vanliga frälset åtnjöt, exempelvis inte betala mantalspenning för de som arbetade på säteriet, i vart fall inte fram till slutet av 1600-talet. I gengäld för dessa extra privilegier skulle ägaren uppföra en ståndsenlig mangårdsbyggnad. Det kallades ypperligt frälse.

Under 1600-talet etablerades tio säterier i Björnlunda. Av dessa återstår idag, förutom Jakobsberg, endast Ekhov (tidigare Ånhammar), Elghammar, Kleva, Ullaberg (tidigare Byrdhede och Böle) och Videbynäs (tidigare Videby) som har byggnader som vi idag skulle klassificera som säteribyggnader. Ofta var den

ståndsensliga mangårdsbyggnaden bara en chimär, och det är idag svårt att föreställa sig att dagens Bjursnäs och Dagnäs(ön) hade säterifrihet under 1600-talet.¹

Jakobsberg, som bland ortens folk skrivs som *Jacobsberg*, hette förr *Löta* och omnämndes första gången 1345 in *Lötum* »betesmark, utmark«.² Var det ursprungliga säteriet låg är ett särskilt problem och diskuteras inte vidare här.

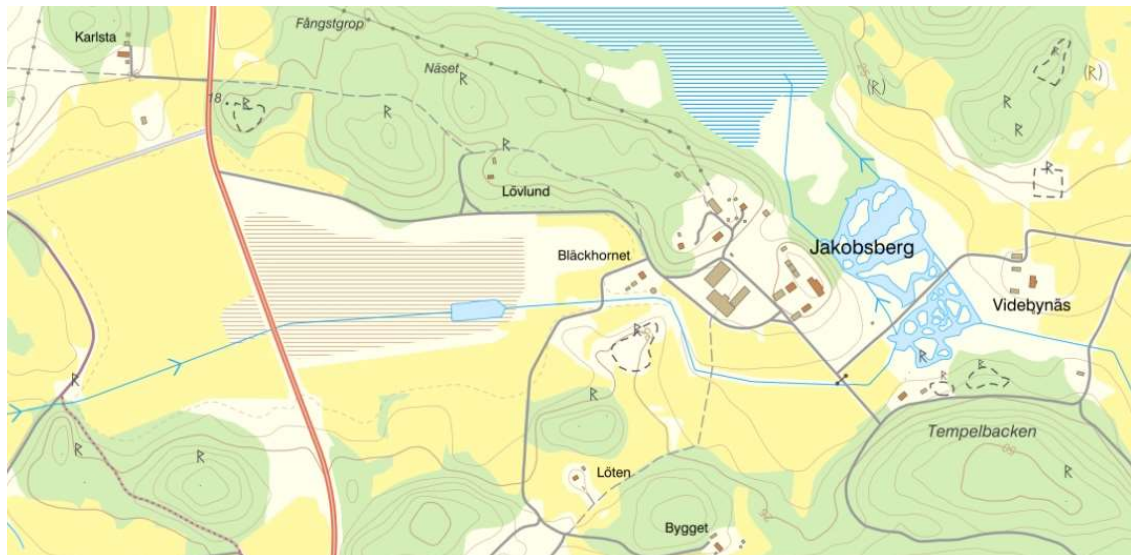

Bild 1. Aktuell kartbild över Jakobsberg. Det streckade området i norr är den igenväxande Haversjön. Källa: Min karta.

Löta, som 1562 omfattade ett mantal frälsejord, ägdes då av Hans Claessons (Årstasläkten; nämnd 1544, död 1567). Under hans sonson, Nils Claesson (död 1622), var frälsegården Löta ett så kallat landbogods under Edeby säteri i Ripsa socken, Rönö härad. Löta ärvdes sedan av hans dotter, Anna Nilsson (ca 1617–1663), som 1635 gifte sig med Jakob Skytte af Duderhoff (1616–1653; friherrliga ätten nr 8).³ År 1642 lades Löta under Skyttes säteri Husbygård i Husby-Oppunda socken. Efter hans död etablerade änkan 1657 Löta som ett säteri, vilket innefattade landbogodsens Östra Videby (1 mantal; Anna Nilssons arvegods), Svinnäs (1/2 mantal; köpt av Jakob Skytte 1642, sannolikt för sin hustrus räkning) och Vrettuna (1/4 mantal; Anna Nilssons arvegods), alla i Björnlunda socken. Efter Anna Nilssons död 1663 sålde hennes arvinge efter en tid säteriet 1676 till Jakob Wattring (1630–1698; adliga ätten nr 848). Säteriet ärvdes sedan inom släkten Wattring och blev 1788 fideikommiss. Fideikommissen avvecklades då den siste fideikommissarien avled 1994 och ättens återstående manliga medlemmar (båda födda 1925) saknade söner. Ätten utslöknade på svärdssidan 2020. Jakobsberg såldes 2002 till den nuvarande ägaren, utanför släkten.⁴

Ivar Schnell diskuterade 1972 allmänt om hur sörmländska säterier fick sina namn. En av de namngivningsprinciper han tog upp var att förena ägarens namn med ett av flera olika suffix. Jakobsberg var ett av hans exempel och han nämnde Jakob Skytte som ägare. Sakligt sett stämmer det inte eftersom Löta var hustruns

¹ Schnell (1958, s. 19–25).

² Wessén (1970, s. 616) och Källström (2014, s. 39).

³ Elgenstierna (1925–1936, band 1, s. 370–371). Denna adliga ätt introducerades 1625 (adliga ätten nr 13) genom Anna Nilssons kusin Claes Hansson (1615–1662; 1649 uppflyttad till riddarklassen nr 27). Denne blev friherre (nr 28) 1652 och antog då namnet *Bielkenstierna*. Anna Nilsson tillhörde alltså inte den friherrliga ätten Bielkenstierna men omnämns trots detta i litteraturen ofta som *Anna Nilsson Bielkenstierna*.

⁴ Almquist (1931–1976, band 2:1, s. 353–354) och Riddarhusdirektionen (2021, s. 914). Om ätten Wattrings historiografi se Bäckmark (2008 och 2009).

arvegods och säteribildningen skedde efter Skyttes död. Det finns dock, utan att allmänna namngivningsprinciper diskuteras, olika specifika förslag om hur Jakobsberg fick sitt namn.⁵

Gustaf Elgenstierna hävdade 1934, i sitt verk om den introducerade svenska adelns ättartavlor, att Jakob Wattrang uppkallade säteriet efter sig själv.⁶ Johan Axel Almquist hävdade 1935 å andra sidan att det var Anna Nilsson som uppkallade säteriet efter sin avlidne man Jakob Skytte, men utan att kommentera Elgenstiernas uppgift.⁷ Utgivarna av *Svenska gods och gårdar* återgav 1940 samma uppgift som Elgenstierna.⁸ Man hittar också Almquists uppgift återgiven av Ivar Schnell i en sockenbeskrivning över Björnlunda socken från 1958, av författarna till *Svenska fideikommiss* från 1981 och *Herrgårdar och herrskapsfolk i Södermanland* från 1992.⁹

En lite annorlunda version finns upptecknad av Artur Olsson i Ortnamnsregistret 1943: »Gården har fått sitt namn efter en Jakob Wattrang«. Här är det inte riktigt klart om upptecknaren menar att Jakob Wattrang själv uppkallade säteriet efter sig eller att det var någon annan som uppkallade det efter honom, men en tolkning är att säteriet uppkallades efter Jakob Wattrang efter hans död.¹⁰

Lundholm (2020) kunde, i samband med diskussionen av en bordsrättvist om en del av på andra sidan Haversjön liggande Harbro Nedergård, konstatera att namnet Löta förekom i mantalslängderna ännu 1702. Mantalslängderna ger dock mer precisa besked. I samband med säteribildningen 1657 noterades landbon Ivar för sista gången i mantalslängden under Löta med hustru, dräng och piga.¹¹ Orsaken till att Löta försvann från mantalslängderna var att de som brukade det nya säteriet blev befriade från att betala mantalspenning och det var då praxis att de inte togs upp i längderna.

Jordeböckerna är inte lika välbevarade, men man kan konstatera att närmast tillgängliga jordebok efter säteribildningen 1657 kallar det »Löta« 1659 och närmast tillgängliga efter försäljningen 1676 kallar det »Lööta säterij« 1682.¹²

Från 1694 finns Löta åter i mantalslängderna. Detta berodde på att den nya mantalsinstruktionen från 1693, som begränsade friheten från mantalspenning till adeln och dess direkta tjänare som »...njuta hel års lön och gå till adelsmannens disk och duk«. Med uttrycket »disk och duk« avsågs att man åt från någons bord, och hade maten som en löneförmån.¹⁴ De som brukade gården åtnjöt inte denna förmån och hade alltså inte längre skattebefrielse och skulle därför betala mantalspenning. Löta fanns då som konsekvens dels, av oklara skäl under kronotitel, upptaget där de listade personerna betalade mantalspenning och dels under frälsetitel där Jakob Wattrang med flera omnämns, men där ingen mantalspenning betalades.

Året därpå, 1695, kallades det uttryckligen »Lööta Säterie« i mantalslängden. Undantag från namnet Löta i mantalslängderna hittar man första gången 1704 med

⁵ Schnell (1972, s. 50–52).

⁶ Elgenstierna (1925–1936, band 8, s. 697).

⁷ Almquist (1931–1976, band 2:2, s. 577).

⁸ Ohlén et al (1935–1946, band 14, s. 102). Band 14 utkom 1940.

⁹ Schnell (1958, s. 22), Segerstråle (1981, s. 120–121) och Hellstedt (1992, s. 102). Schnell kommenterar inte sina två lite olika uppfattningar.

¹⁰ Institutet för folk och språk och folkminnen, Ortnamnsregistret.

¹¹ RA, Mantalslängder Livgedinget 2 (s. 463). Löta låg för långt bort för att tidigare varit i åtnjutande av privilegierna som landbogård under säteriet Husbygård i Husby-Oppunda socken.

¹² Jordeböcker, Hedvig Eleonoras livgeding 3 (s. 238) och 27 (s. 219).

¹³ Lext (1968, s. 48–50).

¹⁴ Dahlgren (1914–1916, s. 153).

»Lötha och Jacobsberg säterj«, 1705 »Lötta säterij« och »Jacobsbergs säteri heter Löta« och ännu 1718 »Löta el. Jacobsberg säterie« samt 1719 »Jacobsberg säterje«. Termen *Löta eller Jacobsbergs säteri* förekommer dock ytterligare några år fram i tiden. Det är först efter hand som namnet Jacobsberg har slagit igenom i mantalslängderna. Men när började namnet användas?¹⁵

Ibland anges 1674 som det år då Jakob Wattring förvärvade Jacobsberg.¹⁶ Detta är dock inte helt korrekt. Första uppbudet gjordes visserligen 27 maj 1674, då det kallades «Lötha sätesgårdh», men Jakob Wattring fick fasta på säteriet först 19 maj 1676, då det kallades »Lötha godz».¹⁷ Namnet »Löta« användes också efter säteribildningen i jordeboken ännu 1682. Namnet Löta hade inte använts om Anna Nilsson hade uppkallat säteriet efter sin man. Almquists förklaring kan alltså inte stämma utan namnet måste ha med Jakob Wattring att göra.

Från 1687 återfinns i mantalslängderna en Per Olofsson i *Hagen*, som då sades vara trädgårdsdräng hos Wattring. Hagen anges i en lantmäteriakt från 1802 vara ett torp under säteriet och ligger knappt två kilometer öster om säteriet mot Hjälmjön. Det var ännu 1825 ett oskattlagt torp under Jacobsberg. År 1690 anges det specifikt att han var »trädgårdzdräng på Jakobzbergh«. Detta visar att namnet fanns redan under Jakob Wattrings livstid.¹⁸

Innebär det att Elgenstiernas förklaring att Jakob Wattring uppkallade säteriet efter sig själv är korrekt? Det finns skäl att fundera på andra alternativ eftersom dåtidens namngivning av personer efter släktingar uppvisar, om inte regler, så mönster, vilket väl motiverat Almquist i hans förklaring att Anna Nilsson uppkallat säteriet efter sin avlidne make Jakob Skytte. Studerar vi Jakob Wattrings närmaste agnatiska förfäder i Elgenstiernas ättartavlor finner vi att han synes vara den förste med namnet i släkten. I hans egen syskonkull om fem bröder uppkallades de två äldsta synbarligen efter äldre fädernesläktingar medan de tre yngre fick namnen Abraham, Isak och Jakob. Inte heller de namn som verkar funnits på Jakob Wattrings mors sida synes ha kommit till användning.¹⁹ Jakob Wattring verkar alltså inte ha uppkallat säteriet efter en anfader.²⁰

Det blir då intressant att konstatera att bara ett drygt halvår efter att Jakob Wattring fått fasta på »Lötha godz« avled 8 december 1676 hans hustru *Jakobina Lohe* (1639–1676), endast 27 år gammal.²¹ Före henne avled 7 september 1676 även deras äldsta barn *Britta Jakobina*. Här föreslås därför möjligheten att Jakob Wattring uppkallade det efter sin första hustru *Jakobina* eller möjligen kombinerat efter henne och sig själv, snarare än att ha uppkallat säteriet efter endast sig själv. Först successivt vann det nya namnet insteg i den kamerala administrationens handlingar.

¹⁵ Mantalslängder, Livgedinget 32 (s. 697), 36 (s. 2722), 37 (s. 1836) och 45 (s. 4046); ULA, Länsstyrelsen i Södermanlands län. Landskontoret I EII:8 (s. 63) och E II:9 (s. 58); ULA, Häradsskrivarens i Gripsholms fögderi F1aa:1 (fol. 68v).

¹⁶ Exempelvis Almquist (1931–1976, band 2:2, s. 577).

¹⁷ RA, Svea hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EXIe:1807 (fol. 270v) och EXIe:1805 (fol. 316r).

¹⁸ Mantalslängder Livgedinget 29 (fol. 1045r) och 32 (s. 697); Lantmäteristyrelsens arkiv. Renovationsarkivet/Kartsamlingen F2c:129:22; Länsstyrelsen i Södermanlands län. Landskontoret I GIa:93d (s. 3103–3104).

¹⁹ Bäckmark (2008, s. 74).

²⁰ Elgenstierna (1925–1936, band 8, s. 694).

²¹ Elgenstierna (1925–1936, band 8, s. 697).

Käll-och litteraturförteckning

Källförteckning

Institutet för språk och folkminnen

Ortnamnsregistret

[ULA =] Landsarkivet i Uppsala

Häradsskrivarens i Gripsholms fögderi (SE/ULA/10435)

F1aa:1 Mantalslängder, hela fögderiet 1696–1705

Länsstyrelsen i Södermanlands län. Landskontoret I (SE/ULA/11034/21)

EII:8–9 Mantalslängder mm 1719–1720

GIIa:93d Jordeböcker 1825 (Åkers, Daga och Selebo härad)

Lantmäteriet

Min Karta

[RA =] Riksarkivet

Jordeböcker, Hedvig Eleonoras livgeding (E/RA/55201/55201.34)

1569 och 1682

Mantalslängder 1642–1820 (SE/RA/55203)

Livgedinget 2 (1656), 29 (1687), 32 (1690), 36 (1694), 37 (1695) och 45 (1704)

Svea hovrätt. Advokatfiskalens arkiv (SE/RA/420422/02)

EIXe:1807 Häradsrätters renoverade domböcker 1676 (Örebro och Södermanlands län nr 35)

Litteraturförteckning

Almquist, J. A., (1931–1976), *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*, Riksarkivet. LIBRIS-ID: 8200493. ISBN: 9138031191.

Bäckmark, M., (2008), »Wattrangska stamträdet och dess redovisning av anorna till Per Ulfsson (Svan)«, *Svensk Genealogisk Tidskrift 2008:2*, s. 68–90. LIBRIS-ID: 10349591. ISSN:1 654-1731.

Bäckmark, M., (2009), »Wattrangska stamträdets redovisning av ätten Wattrangs stamlinje«, *Svensk Genealogisk Tidskrift 2009:1*, s. 19–34. LIBRIS-ID: 10349591. ISSN:1 654-1731.

Dahlgren, F. A., (1914–1916), *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde*, C. W. K. Gleerups förlag. LIBRIS-ID: 8208456.

Elgenstierna, G., (1925–1936), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser*, Norstedts. LIBRIS-ID: 8200493. ISBN: 9138031191.

Hellstedt, J., (1992), *Herrgårdar och herrskapsfolk i Södermanland*, Rabén & Sjögren. IBRIS-ID: 7236936. ISBN: 9129615852.

Källström, H. (red.), (2014), *Det medeltida Sverige, Band 2 Södermanland 4 Daga Villåttingen*, Det medeltida Sverige 19, Riksarkivet. LIBRIS-ID: 16642359. ISBN: 9789187491047

Lext, G., (1968), *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*, Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13. LIBRIS-ID: 382536.

Lundholm, M., (2022), »”... protesterandes emot all lagfart ... emedan han skal vara närmast den samma att börda”: En börsrättstvist 1695–1722 om Harbro Nedergård i Björnlunda«, *Släkt och Hävd 2022:2*, s. 34–47. LIBRIS-ID: 8262719. ISSN:0489-1090.

Ohlén, C.-O., W. von Sydow & S. Björkman (red.), (1935–1946), *Svenska gods och gårdar*. LIBRIS-ID: 8214171.

Riddarhusdirektionen, (2021), *Sveriges ridderskaps och adels kalender 2022*, Riddarhuset. LIBRIS-ID: m1hrxseck84lmaq99. ISBN: 9789151914480.

Schnell, I., (1958), *Björnlunda socken*, Södermanlands hembygdsförbunds sockenbeskrivningar för hembygdsundervisning 14. LIBRIS-ID: 1554636.

Schnell, I., (1972), *Södermanlands herrgårdar och slott. En studiehandledning i hembygdskunskap*, Södermanlands hembygds- och museiförbund. LIBRIS-ID: 714767.

Segerstråle, N., (1981), *Svenska fideikommiss*, AWE/Gebers. LIBRIS-ID: 7219167. ISBN: 9120062877.

Wessén, E., (1966), *Svensk etymologisk ordbok*, tredje upplagan, Gleerups förlag. LIBRIS-ID: 2679936.